

14.07.2016

В. Голян, заступник директора Державної установи Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України

Село збоку: орієнтація на вирощування сировини поглиблює проблеми периферії

Домінування вертикально інтегрованих підприємницьких об'єднань холдингового типу на переважній більшості ринків сільськогосподарської продукції також створює додаткові бар'єри для імплементації пріоритетів децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування ([Agravery](#)).

Структура вітчизняного АПК сформувалася внаслідок інституціональних та фінансових преференцій для суб'єктів великого аграрного бізнесу і відсутності сприятливих передумов для становлення сектору фермерських господарств та інституту сільськогосподарської обслуговуючої кооперації. Прикметною її ознакою є значне зростання вартості експорту зернових культур за період з 2001 по 2015 р., а також збільшення його питомої ваги в загальному обсязі українського експорту у 2012–2015 рр. ([рис. 1](#)).

У 2001 р. вартість експорту зернових культур з України становила 483,7 млн дол., у 2008 – 3703,8 млн дол., а у 2015 – 6057,5 млн дол. Якщо частка експорту зернових культур в загальному обсязі українського експорту становила у 2001 р. 2,97 %, у 2008 – 5,53 %, то у 2015 вона становила 15,89 %. У цілому вартість експорту зернових культур у 2015 р. порівняно з 2001 р. збільшилася більш ніж у 12 разів.

За період з 2000 по 2015 р. відбулося значне зростання вартості експорту насіння і плодів олійних рослин. Якщо у 2000 р. вартість даної експортної групи становила 195,8 млн дол., у 2008 – 1426,2 млн дол., то у 2013 р. вона становила 2048,1 млн дол. ([рис. 2](#)). У 2014 та 2015 р. відбулося зниження вартості експорту насіння і плодів олійних культур. Також відбулися суттєві зміни в динаміці питомої ваги насіння і плодів олійних рослин в загальному обсязі українського експорту. У 2000 р. даний показник становив 1,3 %, у 2008 – 2,1 %, а у 2015 р. він збільшився до рівня 3,9 %.

На перший погляд значне зростання останнім часом обсягів експорту зернових та насіння і плодів олійних рослин порівняно з початком 2000-х років дає підстави говорити про вихід вітчизняного АПК із стагнаційної фази. Але порівняння з іншими показниками, які відображають розвиток інших сегментів аграрного сектору, змушує констатувати виникнення значних структурних диспропорцій, які пов'язані з перегином в сторону

збільшення продукції рослинництва. У першу чергу, зернових та олійних культур. І внаслідок зменшення виробництва окремих видів продукції тваринництва через скорочення поголів'я великої рогатої худоби, що зумовило, у свою чергу, стійку тенденцію збільшення імпорту м'ясних продуктів. Якщо у 2000 р. Україна імпортувала м'яса та їстівних субпродуктів на 22,0 млн дол., у 2004 – 158,4 млн дол., то у 2008 р. обсяг імпорту м'яса та їстівних субпродуктів становив 843,6 млн дол. (рис. 3). Падіння обсягів імпорту названих товарів відбувалося у 2009–2011 рр., коли наслідки світової фінансової кризи негативним чином відобразилися на роботі м'ясопереробних ланок українського АПК.

У 2012 р. порівняно з 2001 р. імпорт м'яса та їстівних субпродуктів збільшився на 429,9 млн дол., що зумовлено деяким пожвавленням у переробній складовій аграрного сектору у зв'язку з відносною стабілізацією економічної ситуації. У 2013–2015 рр. імпорт м'яса та їстівних субпродуктів зменшився у зв'язку з різким скороченням платоспроможного попиту населення та загостренням проблем з поповненням обігових коштів підприємствами харчової промисловості, а також втратою останніми традиційних ніш на ринках країн СНД, у першу чергу, Російської Федерації. Незважаючи на значне скорочення обсягів імпорту м'яса та їстівних субпродуктів у 2014–2015 рр. внаслідок поглиблення кризових явищ в національній економіці та загострення екзогенних ризиків, у цілому за період з 2000 по 2015 р. спостерігалось збільшення імпорту названих видів продовольства.

Однією з причин збільшення імпорту м'ясної продукції з низькою часткою доданої вартості для задоволення попиту населення країни та переробних підприємств була стійка тенденція скорочення поголів'я великої рогатої худоби за аналогічний період (див. рис. 3). Якщо у 2000 р. поголів'я великої рогатої худоби становило 10,63 млн голів, у 2008 – 5,49 млн голів, то у 2015 р. воно знизилось до рівня 3,88 млн голів. В останні роки поголів'я великої рогатої худоби є меншим, ніж у часи німецької окупації. Скорочення поголів'я великої рогатої худоби призвело до значного зменшення обсягів внесення органічних добрив для підживлення сільськогосподарських культур: якщо у 1990 р. обсяг внесення органічних добрив становив 260,7 млн т, у 1996 – 81,3 млн т, то у 2014 р. він становив лише 9,9 млн т (рис. 4).

Тобто обсяг внесення органічних добрив у 2014 р. порівняно з 1990 р. зменшився більш ніж у 26 разів, що призвело до згортання масштабів органічного землеробства. З динамікою обсягів внесення органічних добрив корелює динаміка величини внесення органічних добрив на одиницю площі.

Якщо у 1990 р. на 1 га в середньому вносилося 6297,7 кг органічних добрив, то у 2014 р. аналогічний показник становив 271,2 кг. Тобто обсяги внесення органічних добрив на одиницю площі у 2014 р. порівняно з 1990 р. зменшилися більш ніж у 23 рази. Більше того, якщо в 1990 р. площа угідь, оброблена органічними добривами, становила 5,5 млн га, то у 2014 р. вона знизилася до 0,4 млн га (в цілому площа оброблена органічними добривами у 2014 р. порівняно з 1990 р. зменшилася більш ніж у 13 разів).

Незважаючи на «олійний» та «зерновий» перегини в аграрному секторі України, які знайшли прояв в збільшенні обсягів виробництва та експорту зернових культур та насіння і плодів олійних рослин за період з початку 2000-х років і завершуючи 2015 р., у динаміці середньомісячної реальної заробітної плати штатних працівників у сільському, лісовому та рибному господарстві не спостерігається стійкого висхідного тренду (хоча має місце збільшення середньомісячної номінальної заробітної плати).

Середньомісячна реальна заробітна плата розраховувалася шляхом ділення номінальної на кумулятивний індекс цін виробників, що дало можливість усунути інфляційний чинник зростання заробітної плати. У 2008 р. середньомісячна реальна заробітна плата в сільському, лісовому та рибному господарстві становила лише 524 грн, у 2012 – 745 грн, а у 2015 – 711 грн (рис. 5).

Гіпертрофоване зростання обсягів експорту зернових та насіння і плодів олійних культур, збільшення імпорту м'яса та їстівних субпродуктів, різке скорочення поголів'я великої рогатої худоби і як наслідок катастрофічне зниження обсягів внесення органічних добрив для удобрення посівних площ, а також низький рівень середньомісячної реальної заробітної плати штатних працівників у сільському, лісовому та рибному господарстві – це маркер незадовільної структури вітчизняного АПК, яка сформувалася внаслідок спорадичної та селективної національної аграрної політики, що здійснювалася в інтересах представників великого аграрного бізнесу, який на даний момент є ще більш наближеним до вищого політичного істеблішменту, ніж «олігархи від руди».

Динаміка вартості експорту зернових культур та насіння і плодів олійних культур, а також їх питомої ваги в загальному обсязі українського експорту свідчить про збільшення сировинної складової, тобто частки сільськогосподарської продукції з низькою доданою вартістю, в загальному експорті, що підриває ресурсну базу комплексного розвитку вітчизняного АПК (збалансування обсягів виробництва рослинницької та тваринницької продукції), а також культивує процеси збільшення посівних площ для виробництва експортноорієнтованих сільськогосподарських культур і

поглиблює перекоси в структурі сільськогосподарських угідь (в Україні має місце необґрунтовано високий рівень розораності сільськогосподарських земель).

Реляції представників Міністерства аграрної політики та продовольства України про те, що вітчизняний АПК став локомотивом національної економіки є не чим іншим, ніж намаганням зробити черговий реверанс у бік «олігархів від соняшника» і відвернути увагу громадськості від необхідності кардинального переформатування національної аграрної політики відповідно до вимог Спільної аграрної політики Європейського Союзу, а також відповідно до принципів невиснажливого використання сільськогосподарських угідь.

Домінування вертикально інтегрованих підприємницьких об'єднань холдингового типу на переважній більшості ринків сільськогосподарської продукції також створює додаткові бар'єри для імплементації пріоритетів децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування, оскільки супроводжується «віджиманням» сільських територіальних громад від реального впливу на перерозподіл земельних активів, які знаходяться поблизу сільських населених пунктів.

Пролонгація орендної кабали для власників паїв у зв'язку зі збереженням мораторію на вільний оборот сільськогосподарських угідь також у завуальованій формі лобюється великим аграрним бізнесом за підтримки окремих популістських сил, підтримуваних маргіналізованим електоратом. Де-факто частина селян не зможе навіть у разі зняття мораторію на свій розсуд розпорядитися належним їм земельним активом, оскільки угоди оренди укладені переважно в інтересах латифундистів.

Виправити ситуацію можна за умови кардинального перегляду пріоритетів національної аграрної політики в напрямі підтримки малих та середніх форм аграрного підприємництва, які дадуть можливість вирішити проблему безробіття у сільській місцевості і зупинити занепад сільського укладу життя в цілому; посилення інституціонального, фінансового та консультативного сприяння розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, особливо в зонах ризикового землеробства; становлення повноцінного інституту сільськогосподарського дорадництва, що дозволить інформувати сільські домогосподарства про можливість отримання кредитних та інших преференцій в разі нарощення потужностей сільськогосподарського виробництва; створення інституціональних передумов диверсифікації сільської економіки та відновлення традиційної для окремих природно-кліматичних зон сільськогосподарської спеціалізації на основі угод державно-приватного партнерства.